

Muzeum-Rezerwat „Bitwa pod Stalingradem” – historia i nowoczesność

Sergey Ivanyuk

MUZEUM-REZERWAT
„BITWA POD STALINGRADEM”

Irina Skorchenko

MUZEUM-REZERWAT
„BITWA POD STALINGRADEM”

ABSTRACT

Museum-Reserve “The Battle of Stalingrad” – history and modernity

The article is dedicated to issues connected with the foundation and functioning of a leading the Russian museum-outpost – the Museum “The Battle of Stalingrad” in Volgograd. In years 1942–1943 in Volgograd, called Stalingrad at that time, and on its suburbs one of most important battles of World War II took place; for more than five months Red Army, with the huge cost of human losses, beat off the attack of German armies aiming to overtake this strategically important place. Memory about those events is cultivated by the Museum “The Battle of Stalingrad”. The museum is not only a place of constant and temporary exhibitions; it is also a place of educational and informational activity. Everything what is connected with the heroic defence of Stalingrad – the all military equipment, banners, documents, photographs and other souvenirs coming from the period of World War II can be seen in several departments of the museum located in the city; about 2 000 000 people visit the place each year.

KEY WORDS: Volgograd, Stalingrad, the Battle of Stalingrad, Museum-Reserve "The Battle of Stalingrad", World War II, museology

SŁOWA KLUCZOWE: Wołgograd, Stalingrad, bitwa pod Stalingradem, Muzeum-Rezerwat „Bitwa pod Stalingradem”, II wojna światowa, muzealnictwo

W swej intensywności, niszczytelstwie i horrorze bitwa pod Stalingradem nie ma sobie równych. Tutaj była zaangażowana cała potęga dwóch największych armii Europy. Jest to konfrontacja życia i śmierci, która przetoczyła się przez ziemię.

„New York Times”, 4 lutego 1943 r.

¹ А.М. Самсонов, *Сталинградская битва*, Москва 1989, s. 5.

Miasto Wołgograd (do 1925 r. – Carycyn, przed 1961 r. – Stalingrad) ma bogatą bohaterską historię. Zasłynęło podczas II wojny światowej, kiedy miało tam miejsce jedno z największych starć XX wieku. Przez 200 dni na jego obrzeżach i w centrum nie ustawały krwawe bitwy, podczas których wojska radzieckie zdołały pokonać wielkie siły Wehrmachtu. Wynik bitwy miał duże znaczenie militarne i polityczne. Przyniósł radykalną zmianę zarówno w działaniach wielkiej wojny ojczyźnianej, jak i całej II wojny światowej, stwarzając warunki do masowego wyparcia wroga z okupowanego terytorium. Zwycięstwo pod Stalingradem podniosło międzynarodowy prestiż Związku Radzieckiego i jego sił zbrojnych, było decydującym czynnikiem dalszego umocnienia koalicji antyhitlerowskiej¹.

Po 1945 r. miasto, zniszczone całkowicie w trakcie II wojny, zostało odbudowane. Ludzie starali się zachować pamięć o cenie pokoju i wolności. Obecnie różne muzea i zabytki w mieście poświęcone są bohaterskiej przeszłości Regionu Wołgogradzkiego, z których

2 Указ Президента Российской Федерации от 22.12.2011 г., № 1671, <http://kremlin.ru/acts/bank/34547> [dostęp: 25.01.2018].

3 *Музей Обороны Царицына открылся. Шестидесятитысячный митинг трудящихся Сталинграда, „Сталинградская правда”*, 3 августа 1940 г.

4 *Музей: история и современность: Материалы научно-практической конференции*, Волгоград 1997, s. 5–6.

największe jest Muzeum-Rezerwat „Bitwa pod Stalingradem”. Obejmuje ono kilka obiektów zlokalizowanych na terenie miasta: Kompleks Memorialny „Bohaterom bitwy pod Stalingradem” na Kurhanie Mamaja, Kompleks Memorialno-Architektoniczny Muzeum-Panorama „Bitwa pod Stalingradem”, Muzeum „Pamięć”, ruiny Młyna Gerharda, a także Muzeum Memorialno-Historyczne (siedziba sztabu obrony Carycyna w 1918 r.).

Muzeum-Rezerwat „Bitwa pod Stalingradem” jest zaliczane do szczególnie cennych obiektów dziedzictwa kulturowego narodów Federacji Rosyjskiej². Głównym celem instytucji jest gromadzenie, przechowywanie, badanie i popularyzacja obiektów dziedzictwa kulturowego związanych z historią wojskową Rosji i bitwą pod Stalingradem, aby zapobiec powtórzeniu się takich tragicznych wydarzeń w przyszłości. Co roku pracownicy organizują około 40 wystaw w innych miastach i krajach.

Muzeum-Rezerwat wywodzi się z Muzeum Obrony Carycyna, które zostało otwarte w 1937 r.³ Muzeum mieściło się w rezydencji słynnych carycyńskich kupców i mecenasów Repnikowów, gdzie później znajdowała się siedziba pierwszego wojskowego organu radzieckiego rządu w Carycynie. Ekspozycja muzealna opowiadała o bitwach toczonych o miasto podczas wojny domowej w latach 1918–1920. Wiele uwagi poświęcono roli Józefa Stalina w tych zmaganiach. Przed budynkiem umieszczono także jego pomnik.

17 lipca 1942 r. rozpoczęła się bitwa pod Stalingradem, a wkrótce budynek muzeum znalazł się w epicentrum walk ulicznych. Bardzo zniszczony, do stanu użyteczności został przywrócony po wojnie. 6 czerwca 1948 r. otwarto tu nowe muzeum, zwane Muzeum Obrony Carycyna-Stalingradu⁴. Po wybudowaniu w 1982 r. nowego budynku – Muzeum-Panoramy „Bitwa pod Stalingradem” – przeniesiono tam ekspozyty związane z bitwą pod Stalingradem. Natomiast w 1993 r. w budynku dawnego Muzeum Obrony Carycyna otwarto Muzeum Memorialno-Historyczne. Nowa ekspozycja

odzwierciedlała wszystkie etapy i oceny historii wojny domowej na południu kraju na początku XX w., w tym temat konfrontacji między „czerwoną” a „białą” Rosją. W sześciu salach prezentowanych jest około sześciu tysięcy eksponatów: zdjęcia i przedmioty osobiste Józefa Stalina, Antona Denikina, Siemiona Budionnego oraz wielu innych uczestników tych wydarzeń, plakaty i flagi, cenne dokumenty, eksponaty związane z działalnością „białych” generałów w Południowej Rosji, periodyki emigracji rosyjskiej, zbiory broni białej i palnej produkcji rosyjskiej oraz zagranicznej z okresu I wojny światowej i wojny domowej w Rosji, a także 75-milimetrowa armata morska i model opancerzonego wagonu.

Kompleks Memorialny „Bohaterom bitwy pod Stalingradem” na Kurhanie Mamaja to najważniejsze miejsce i duma bohaterskiego miasta Wołgograd. Jest to jeden z najbardziej znanych pomników poświęconych II wojnie światowej. Podczas bitwy pod Stalingradem Kurhan Mamaja stał się kluczową pozycją w systemie obronnym miasta. Po tym, jak zakończyły się krwawe walki, całe wzgórze, pokryte lejami od wybuchu min i bomb, stanowiło jedną wielką mieszaninę ziemi i metalu: do tysiąca odłamków na metr kwadratowy⁵. 15 października 1967 r. otwarto tutaj majestatyczny zespół architektoniczny. Zespołowi twórców pomnika pod przewodnictwem słynnego rzeźbiarza Jewgienija Wuczeticza udało się oddać za pomocą kamienia wielkość bohaterstwa ludności podczas bitwy pod Stalingradem.

Kompleks Memorialny to przestrzenna konstrukcja architektoniczno-rzeźbiarska zespolona wspólną ideą. Składa się on z pomników, alejek i placów. Rozciąga się na wzgórzu będącym najwyższym wzniesieniem Stalingradu (określanym w dawnych mapach wojskowych jako wzgórze 102) i jest zwieńczony statua *Matka Ojczyzna Wzywa!*. Całkowita wysokość pomnika wynosi 85 m od cokołu do miecza, bez miecza – 52 m. Rzeźbę wykonano z żelbetu. Pomnik jest uogólnionym obrazem matki-ojczyzny, z mieczem w dłoni, wzywającej swoich synów

5 *Волгоград – город-герой: Путеводитель по историческим местам города*, Москва 1977, s. 124.

6 А.М. Самсонов, *Сталинградская битва...*, s. 184.

7 Ю.А. Бондарева, *Музей-панорама „Сталинградская битва”*, Волгоград 1984, s. 2.

do zadania ostatecznej klęski wrogom. Na zachodnim zboczu Kurhanu Mamaja znajduje się cmentarz wojenny, gdzie pochowano szczątki żołnierzy radzieckich poległych podczas bitwy pod Stalingradem i odnalezionych po wojnie. Cmentarz został otwarty w 1995 roku.

Muzeum-Panorama „Bitwa pod Stalingradem” zostało zbudowane na historycznym miejscu lądowania we wrześniu 1942 r. 13 Dywizji Strzelców Gwardii generała-majora Aleksandra Rodimcewa⁶. Obok niego znajduje się zrujnowany młyn parowy, w którym podczas bitwy umiejscowiony był punkt obserwacyjny wojsk radzieckich. Po wojnie postanowiono, że budynek młyna nie zostanie odrestaurowany, gdyż świadczy o zaciętych walkach i niezrównanym bohaterstwie obrońców Stalingradu. Koncepcja architektoniczna kompleksu muzealnego opiera się na dramatycznym kontraście między ruinami młyna a nowoczesnym budynkiem Muzeum-Panoramy⁷. Funkcjonowanie kompleksu Muzeum-Panorama „Bitwa pod Stalingradem” rozwijało się etapami: w 1982 r. zwiedzającym udostępniono panoramę *Rozbicie niemiecko-faszystowskich oddziałów wojskowych pod Stalingradem*, a następnie w 1985 r., w 40. rocznicę zwycięstwa w wielkiej wojnie ojczyźnianej, otwarto sale muzealne z ekspozycjami.

Panorama *Rozbicie niemiecko-faszystowskich oddziałów wojskowych pod Stalingradem* jest jednym z największych tego typu przedsięwzięć na świecie; wymiary płótna obejmują 120 m długości i 16 m wysokości, a powierzchnia planu tematycznego – 1000 m². Panoramę stworzyła grupa siedmiu artystów w Pracowni Artystów Wojennych im. M.B. Grekowa (Moskwa). Koncepcja ideologiczno-artystyczna oparta jest na historycznych wydarzeniach ostatniego etapu bitwy pod Stalingradem: bitwa na północno-zachodnich stokach Kurhanu Mamaja 26 stycznia 1943 r. i połączenie jednostek wojskowych 62 i 21 armii frontu dońskiego, która podzieliła otoczone zgrupowanie wojsk wroga. Artyści odtworzyli bohaterskiego ducha tamtych czasów, pokazując zniszczony, ale

niepokonany Stalingrad. Aby to zrobić, wykorzystali metodę przemieszczania zdarzeń w czasie i przestrzeni, przedstawiającą legendarne wyczyny bohaterów bitwy pod Stalingradem na tle operacji wojskowych 26 stycznia 1943 r. Grupa artystów przygotowująca panoramę została wyróżniona honorowym medalem Radzieckiego Funduszu Pokoju (ros. Советского Фонда мира)⁸.

W Muzeum-Panoramie „Bitwa pod Stalingradem” znajduje się osiem sal wystawienniczych, w których prezentowanych jest ponad 4000 eksponatów: fotografie, rzeczy osobiste, nagrody uczestników bitew, sztandary i flagi, broń bojowa i paradna. Jednym z ważniejszych przechowywanych tam artefaktów jest zakrwawiony szynel walczącego do końca generała Wasilija Głazkowa – poplamiony krwią ciężko ranionego dowódcy płaszcz ma 168 trafień pociskami i odłamkami. Na wystawie można zobaczyć również karabin legendarnego snajpera Wasilija Zajcewa, który podczas walk o Stalingrad zastrzelił 300 żołnierzy niemieckich.

W muzeum przechowywanych jest wiele darów przekazanych przez obywateli i delegacje z 65 krajów zagranicznych, które są symbolem uznania przez społeczność światową bohaterskich czynów obrońców Stalingradu. Wszystkie one były i nadal są wykorzystywane podczas wystaw stałych i czasowych organizowanych przez placówkę.

Wśród przekazanych do muzeum darów znalazł się miecz – dar króla Wielkiej Brytanii, z napisem na kłindze (ostrzu): „Obywatelom Stalingradu, mocnym jak stal, od króla Jerzego VI na znak głębokiego podziwu Brytyjczyków”. Znaczna część darów jest dowodem wieloletniej przyjaźni Stalingradu-Wołgogradu z Polską: pamiątkowe medale, albumy, wzór pomnika Bohaterów Warszawy, urny z ziemią z pól bitewnych z wielu miast polskich, gdzie walczyła Armia Czerwona, m.in. z Poznania. Latem 2018 r., podczas Mistrzostw Świata w Piłce Nożnej, w Muzeum-Panoramie „Bitwa pod Stalingradem” zorganizowano wystawę pt. *Świat – Stalingradowi*, gdzie

8 С.А. Аргасцева, *Панорама „Сталинградская битва”*, Волгоград 2015, s. 76.

9 В.В. Куликов, *Сталинградский показательный универмаг в предвоенные годы*, [w:] *Ежегодник Музей-заповедник Сталинградская битва*, Волгоград 2013, s. 50–53.

wystawiono dary ofiarowane bohaterkiemu miastu przez kraje uczestniczące w tych rozgrywkach piłkarskich. Liczni zagraniczni kibice, w tym z Polski, którzy przybyli do Wołgogradu na mecze drużyn ze swoich krajów, mogli wówczas zobaczyć te eksponaty.

W 2015 r. przeprowadzono techniczną przebudowę ekspozycji muzealnej. Nowoczesne multimedia tchnęły nowe życie w sale muzeum i uczyniły je bardziej spektakularnymi i interaktywnymi. Atrakcją jest układ centrum Stalingradu, animowany za pomocą technologii 3D. Efekty dźwiękowe i wizualne sprawiają, że goście są świadkami masowego bombardowania Stalingradu, które zabrało życie dziesiątkom tysięcy cywilów i zamieniło miasto w płonące ruiny. Głosy ludzi, którzy przeżyli ten koszmar, zanurzone są w atmosferze bólu i strachu. Zwiedzający mogą także zobaczyć sposób, w jaki poruszały się jednostki wojskowe w Stalingradzie podczas bitwy.

Inny z oddziałów kompleksu muzealnego – Muzeum „Pamięć” – znajduje się w podziemiach Centralnego Domu Towarowego zbudowanego w 1938 r.⁹ Został on zniszczony podczas bitwy pod Stalingradem i odbudowany w obecnej formie po zakończeniu II wojny światowej. W trakcie walk o miasto Centralny Dom Towarowy stanowił siedzibę sztabu 6 Armii niemieckiej dowodzonej przez feldmarszałka Friedricha Paulusa. 31 stycznia 1943 r. wojska radzieckie opanowały kwaterę wroga, biorąc do niewoli samego Paulusa. Tym samym Centralny Dom Towarowy – miejsce pojmania dowódcy jednej z najlepszych armii niemieckich – stał się jednym z symboli zwycięstwa odniesionego podczas bitwy stalingradzkiej. Nieprzypadkowo wiosną 1943 r. otwarto tam czasową wystawę składającą się z obiektów muzealnych powracających do miasta po ewakuacji, a także eksponatów opowiadających o bohaterkiej obronie Stalingradu. Obecnie w Muzeum „Pamięć” regularnie przeprowadzane są wojskowe rekonstrukcje historyczne przyciągające setki widzów. Ekspozycja muzealna stale się rozwija,

także dzięki wykorzystaniu nowoczesnych technologii aranżacyjnych.

Muzeum-Rezerwat „Bitwa pod Stalingradem” jest najczęściej odwiedzaną instytucją kulturalną w południowej Rosji. Każdego roku obiekty muzealne przyciągają około 2 000 000 zwiedzających. Szeroko zakrojona działalność placówki na polu naukowym, edukacyjnym oraz wystawienniczym poszerza wiedzę o historii wojskowości pierwszej połowy XX wieku i jednocześnie składa hołd tym, którzy uratowali świat przed hitleryzmem.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

Музей Обороны Царицына открылся. Шестидесятитысячный митинг трудящихся Сталинграда, „Сталинградская правда”, 3 августа 1940 г.

Указ Президента Российской Федерации от 22.12.2011 г., № 1671, <http://kremlin.ru/acts/bank/34547> [dostęp: 25.01.2018].

OPRACOWANIA

Аргасцева С.А., *Панорама „Сталинградская битва”*, Волгоград 2015.

Бондарева Ю.А., *Музей-панорама „Сталинградская битва”*, Волгоград 1984.

Волгоград – город-герой: Путеводитель по историческим местам города, Москва 1977.

Куликов В.В., *Сталинградский показательный универмаг в предвоенные годы*, [w:] *Ежегодник Музей-заповедник Сталинградская битва*, Волгоград 2013, s. 50–53.

Музей: история и современность: Материалы научно-практической конференции, Волгоград 1997.

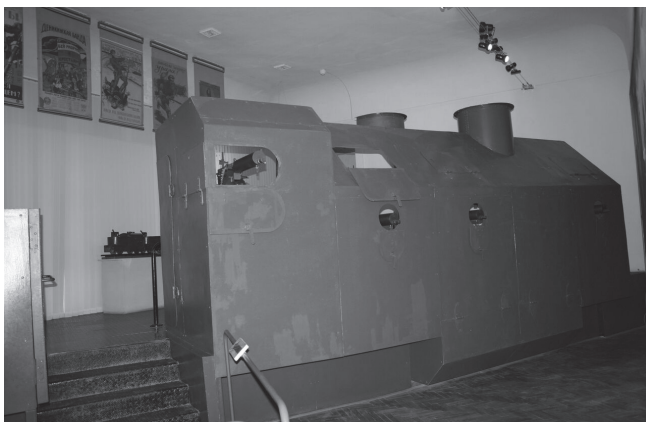
Самсонов А.М., *Сталинградская битва*, Москва 1989.

Fot. 1. Budynek Muzeum Pamiątkowo-Historycznego

Fot. 2. Taczanka. Ekspozycja Muzeum Pamiątkowo-Historycznego

Fot. 3. Makieta wagonu pancernego. Muzeum Pamiątkowo-Historyczne

Fot. 4. Kompleks Memorialny „Bohaterom bitwy pod Stalingradem”
na Kurhanie Mamaja

Fot. 5. Statua *Matka Ojczyzna Wzywa!*

Fot. 6. Wydarzenie „Światło Wielkiego Zwycięstwa” zorganizowane
na Kurhanie Mamaja

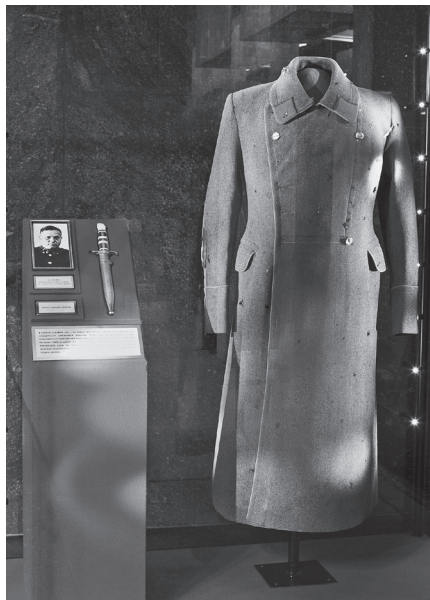
Fot. 7. Kompleks Memorialno-Architektoniczny Muzeum-Panorama „Bitwa pod Stalingradem”

Fot. 8. Ruiny Młyna Gerharda

Fot. 9. Panorama Rozbicie niemiecko-faszystowskich oddziałów wojskowych pod Stalingradem. Ekspozycja Muzeum-Panoramy „Bitwa pod Stalingradem”

Fot. 10. Szynel generała Wasilija Głazkowa.
Ekspozycja Muzeum-Panoramy „Bitwa pod Stalingradem”

Fot. 11. Karabin snajperski Wasilija Zajcewa.
Ekspozycja Muzeum-Panoramy „Bitwa pod Stalingradem”

Fot. 12. Miecz Zasługi – dar króla Wielkiej Brytanii Jerzego VI dla Stalingradu.
Ekspozycja Muzeum-Panoramy „Bitwa pod Stalingradem”

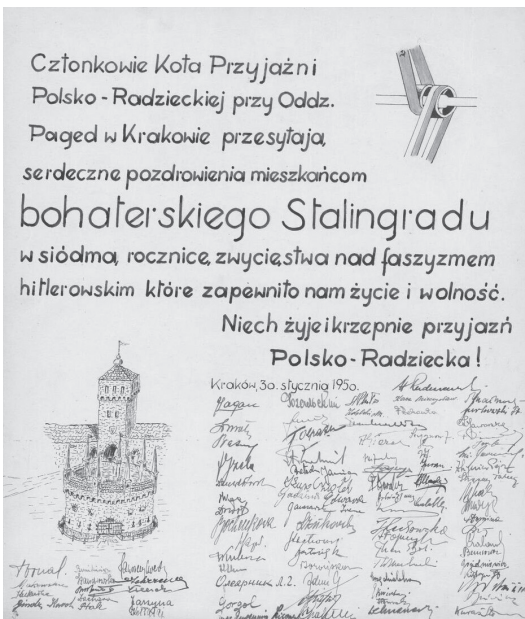
Fot. 13. Urna z ziemią z miejsca walk Armii Czerwonej o miasto Poznań, przysłana do Wołgogradu na wniosek budowniczych Parku-Pomnika Braterstwa Broni i Przyjaźni Polsko-Radzieckiej

Fot. 14. Kolekcja medali pamiątkowych – dar delegacji Wojska Polskiego zwiedzającej Muzeum Obrony Carycyzna-Stalingradu w maju 1977 r.

Fot. 15. Makieta pomnika *Bohaterów Warszawy 1939–1945* – dar delegacji Sił Zbrojnych PRL z ministrem obrony narodowej Wojciechem Jaruzelskim na czele, zwiedzającej Muzeum Obrony Carycyzna-Stalingradu w 1969 r.

Fot. 16. Pamiątkowy dyplom przesłany do Stalingradu przez robotników krakowskich z okazji 7. rocznicy rozbicia sił niemieckich pod Stalingradem, 1950 r.

Fot. 17. Wystawa *Świat – Stalingradowi* zorganizowana w Muzeum-Panoramie „Bitwa pod Stalingradem” podczas Mistrzostw Świata w Piłce Nożnej w 2018 r.

Fot. 18 i 19. Dary przekazane miastu Stalingrad z Polski. Wystawa *Świat – Stalingradowi* zorganizowana w Muzeum-Panoramie „Bitwa pod Stalingradem” podczas Mistrzostw Świata w Piłce Nożnej w 2018 r.

Fot. 20. Makieta Centralnego Domu Towarowego.
Ekspozycja Muzeum „Pamięć”

Fot. 21. Ekspozycja Muzeum „Pamięć”

Fot. 22. Wojskowo-historyczna rekonstrukcja okoliczności wzięcia do niewoli niemieckiego feldmarszałka Friedricha Paulusa. Ekspozycja Muzeum „Pamięć”